

LUKÁCS NIKOLETT

Válságjogi szabályozás az adásvételi szerződéseknél a Horthy-korszakban, különös tekintettel a gazdasági lehetetlenülésre *

Bevezetés

A válságjogi szabályozásra vonatkozó igény már a XIX. században megjelent hazánkban. Valódi értelemben vett szabályozásról azonban a XX. századtól kezdve beszélhetünk, amikor már külön jogszabály rendelkezett a valorizációról, azaz az átértékelésről. A válság szabályozás nem új keletű intézmény, nyomait már az ókori Rómában is megtalálhatjuk, valódi értelemben vett válságmegoldással Nagy Frigyes idején találkozunk. Később Napóleon a Code Napóleonban mindenféle valorizációt megtiltott ugyan, de a XX. századi Európában a világháborúk miatt hamarosan feléledt az igény alkalmazásukra.¹

A valorizáció, azaz átértékelés mellett megjelentek különböző válságmegoldások, mint az effektivitási záradékok, blankettaszerződések, vagy értékállandósági záradékok alkalmazása. A valorizációval bizalmatlan bírói gyakorlat egészen a 20-as évekig nem szívesen alkalmazta az intézményt, inkább gazdasági lehetetlenülést állapított meg helyette. A gazdasági lehetetlenülés problematikája nemcsak hazánk, hanem az európai magánjog történetének fontos és érdekes momentuma. A napjaink polgári jogában is használt jogintézmény a *clausula rebus sic stantibus* princípiumának továbbéléseként fogható fel. Tanulmányomban a válságjogi szabályozás történetének és hazai jellemzőinek rövid összefoglalása után a gazdasági lehetetlenülés magyarországi problematikájával foglalkozom. Ágoston Péter, Grosschmid Béni, valamint Grosschmid tanítványainak elméletén keresztül érzékeltetem, hogy milyen ellenállásba ütközött a gazdasági lehetetlenülés bevezetése hazánkban, majd az adásvételi és szállítási szerződések körében megjelenő gazdasági lehetetlenülésre vonatkozó esetjogból mutatok be néhányat, külön figyelmet fordítva az opcióra is.

* A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ GALLIA Béla: Valorizáció. *Jogtudományi Közöny* 5 (1946) 260.

Válságjogi megoldások általában a Horthy-korszakban

Szladits Károly: A magyar magánjog vázлата című munkájában részletesen foglalkozik a szerződési egyensúly megbomlásával.² Az 1925. évi XXXV. tc. óta hazánkban a pengő lett a hivatalos pénznem. 1899-ig osztrák értéken a forint volt a törvényes pénznem, ennek helyébe lépett 1892 és 1899 között a koronaérték, ez már aranyérték volt. Ez rendkívül értékálló volt, mivel az Osztrák-Magyar Bank köteles volt a koronaértéket mindig az aranyérték paritásán tartani.³ A gazdasági válságok következtében súlyos értékromlás következett be és ez az aranyértéken tartási törvényes kötelezettség megszűnt, ezzel pedig gyakorlatilag fedezetlen valuta lett. Miután az Osztrák-Magyar Bankot Trianon megszüntette, államjegyekké alakultak át a bankjegyek. Az 1924-ben létrejött Magyar Nemzeti Bank szintén nem tudta megoldani a problémát, a fedezetlen pénzjegyeket nagymértékben szaporította el, melyek így még kevésbé lettek értékállóak. A pénztartozásnál így megkülönböztethetjük a kitűzésének módját, azaz a kirovását és a teljesítésének módját, azaz lerovását. A kirovás a pénztartozás szolgáltatási mértéke, míg a lerovás a tényleges fizetési eszköze.

Ha valaki tehát pénzösszeget tartozott, akkor az mindig pénzben tartozott, nem volt azonban mindegy, hogy milyenben. A tartozása ugyanis többféle pénzben is lehetett, s lehetséges, hogy mértéke is más pénznemben van meghatározva, mint amilyenben azt teljesítik. Általános tapasztalat a kirovás és a lerovás közötti különválás volt. Ha a kirovás vagy a lerovás nem is pénzben történik, akkor a kirovó jószággal kifejezett és a lerovó jószággal szolgáltatott gazdasági értékkel kell teljesíteni. A pénzre egyéb jószágban tartozás példái például a búzazáloglevelek.

A kirovás azonban ún. „számlási értékben” is történhet. Ez azt jelenti, hogy nincs forgalomban ennek az értéknek megfelelő fizetési eszköz. Ilyen volt például az aranypengő is, mely rendkívüli intézkedésként 1931-ben került bevezetésre.⁴ Az idők folyamán egyre inkább áttértek a kirovó összegről a lerovó összegre, mely a valóságos fizetés helyén és idején jegyzett árfolyamon történt.

Az eddigiekben a kirovó összegről a lerovó összegre történő áttérésekről volt szó. Ettől kell megkülönböztetni a valutaváltozás esetét, amikor magában a kirovó pénznemben áll be változás. Ekkor már az új valuta alapján kell kiszámolni a lerovó pénznemet. Erre példának Szladits a török valuta aranyfontra változott, s ezt előbb át kellett váltani magyar papírfontra és ezután leróni azt pengőre átszámítva.

A valorizáció végül az 1928. évi XII. törvény hatálybalépésével emelkedett törvényerőre. Terjedelmi korlátok miatt részletes bemutatására ennek nem keríték sort, annyi azonban elmondható, hogy a későn létrehozott törvény valamennyi problémára természetesen megoldást nem tudott találni, viszont sokat megoldott. A továbbiakban egy másik problémakörrel, a *clausula rebus sic stantibus* elvének továbbfejlesztett változataként értelmezhető gazdasági lehetetlenüléssel foglalkozok.

A gazdasági lehetetlenülés megjelenése és a jogtudósok álláspontja

A *clausula rebus sic stantibus* elve már a római jogban is megjelent. Az elv viharos előzmények után hazánk magánjogában is megjelent, jó példa erre az 1876:XIII. tc. 68. §-a, valamint az 1898:II. tc. 44. §-a, melyek a cseléd-és munkásszolgálati szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaztak. A princípium alkalmazási lehetőségének, annak körének és feltételei-

² SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázлата*. II. kötet, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1937. 46.

³ Uo. 48.

⁴ Bevezetve a 4560/1931. M.E. rendelettel.

nek kérdései azonban hazánkban is sok vita tárgyát képezték a vezető jogászok körében. Elsőként Ágoston Péter foglalkozott az akkor még *clausula rebus sic stantibus*ként ismert elvvel, aki megállapította: „Érvényes jogunkban tehát a *clausula rebus sic stantibus* külön kikötés nélkül is érvényesíthető azokban az esetekben, melyekben a törvény ezt világosan kimondja. Nem oly általános elv tehát, mely a törvényben meg nem állapított esetekben is érvényesülne. Ezért azt a kört, a melyben ma érvényesül, minden esetre ki kell terjeszteni.”⁵

Almási Antal szintén támogatta a gazdasági lehetetlenülés alkalmazását, Szladits Károly, Grosschmid Béni tanítványa oktatójának álláspontját követve egy új megközelítésből azonban inkább „betegségnek” tekintette a jogrendszer számára. Alkalmazására azonban nagy szükség volt, hiszen hazánk gazdasági helyzete számos problémával küszködött ebben az időben. Ahogy Nacsa Mónika írja egyik munkájában: „1924 után a gazdasági feltételek kedvezőtlen alakulásával a mezőgazdasági termékek árában megindult a „gazdasági ársüllyedés”, amely az agrárius Magyarország viszonyaira hatványozottan hatott. Ezzel párhuzamosan megjelent a hitelezési válság is, mely csak súlyosbította a gondokat.”⁷ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy az 1928-ban elkészült Magánjogi Törvényjavaslat (Mmtj.) ismét visszatért a *clausula* alkalmazásának gondolatához.

Az Mmtj. 1150. §. szerint

Ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egysúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.

A törvényjavaslat azonban törvényerőre nem emelkedett, ezért a bíróságok továbbra is kénytelenek voltak saját gyakorlatukra hagyatkozni. Arra a kérdésre, hogy miért alkalmazták szívesebben a valorizációnál Besnyő Bernát adja meg a választ, aki egyszersem indoklásával hevesen ellenzését is kifejezte az elv általánossá tételével szemben.

A valorizáció esetében a bíró a pénzszolgáltatást nem a másik szolgáltatással hozza arányba, hanem ugyanannak a szolgáltatásnak, a pénzszolgáltatás aránytalan változását szünteti meg és az esetleges egyoldalú aránytalanságot egyenlíti ki. Ha az áru vételára tehát kicsiny volt, a valorizáció nem szünteti meg ezt az aránytalanságot, ezzel szemben – Besnyő szerint – a gazdasági lehetetlenülés későbbi bírói joggyakorlata a kölcsönös szolgáltatások bekövetkezett aránytalanságának a megszüntetését tűzte ki céljául. Ez viszont a magánjog rendszerével ellentétes, mivel a kölcsönös szolgáltatásoknak érvényesen megállapított és a kikötésben kifejezésre jutott arányán a bírónak véleménye szerint semmilyen körülmények

⁵ ÁGOSTON Péter: *Clausula rebus sic stantibus*. *Jogállam* VI. évf., 3 (1907) 176-187.

⁶ GOLDBERGER József – SZÁNTÓ Imre: *Válság és jog*. *Jogállam* XXXVI. évf., 7-8. (1937) 312.

⁷ NACSA Mónika: *A gazdasági lehetetlenülés szabályozása és rendszertani helye Magyarország Magánjogi Törvényjavaslatában*. In: Király Miklós – Varga István (szerk.): *A XXIX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának Díjnyertes Dolgozatai*. I. kötet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 591-626.

között nincsen joga változtatni.⁸ A továbbiakban néhány jogesetet ismertetek, melyek hűen ábrázolják a gazdasági lehetetlenülés tényleges alkalmazásának kereteit. Terjedelmi korlátok miatt az igen nagyszámú átértékelésre vonatkozó jogeset mellőzésével mindössze a gazdasági lehetetlenülés eseteit vizsgálom az adásvételi szerződések, a szállítási szerződések és az opció körében.

Az I. világháború éveinek gazdasági lehetetlenülésre vonatkozó esetjoga az adásvételi és szállítási szerződések körében, külön figyelemmel az opcióra

A döntvénytárakban számos esetet találunk az adásvételek kapcsán megjelenő gazdasági lehetetlenülés és a válságjog megoldásának egyéb eseteire. Előadásomban nemcsak az adásvétel, hanem a szállítási szerződések, az opció és az előszerződés körében megjelenő kérdéseket is bemutatom.

Az már az 1910-es években világos volt, hogy pusztán a háború következtében megnehezedett pénzügyi helyzet nem volt elegendő ahhoz, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapításával a kötelemből mentesüljön. Az a tény, hogy pusztán hátrányosabb lett az eladó számára a teljesítés esélye, nem volt elegendő ahhoz, hogy a vételár felemelését követelje, vagy megtámadja az ügylet hatályát.

A szállítási ügyletek körében nyert megállapítást, hogy olyan utólag bekövetkezett ok miatt, melyet emberi erővel egyáltalán nem lehetett elhárítani és a gondosság legnagyobb foka mellett sem lehetett előre látni, a teljesítés pedig csak az adós gazdasági romlásával jöhetett volna létre az adós a teljesítés alól szabadult.⁹

Az adásvételi szerződések körében pontosítást nyert az a szabály, mely szerint az ár tekintetében lényeges eltolódásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a gazdasági lehetetlenülés megállapítható legyen.¹⁰

Emellett a háború alatt kötött szerződések esetében nem lehet a háború okozta gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni, hogyha rendes gondosság mellett az utólagos lehetetlenülés előre látható lett volna.¹¹

A vételi jog (vételi opció) kikötése hasonló kötöttséget hoz létre, mint az előszerződés esetében, így itt is áll a *clausula rebus sic stantibus* tétele: az ilyen kötöttség hatályát veszti, ha a körülmények időközben annyira változtak, hogy ennek folytán a felek szerződési célja meghiúsult.¹²

A Kúriának 1920. decemberében meghozott 2818/1920. sz. ítélete azt állapítja meg, hogy „ideiglenes adás-vételi szerződéstől el lehet állni azon az alapon, hogy a szerződés feltételévé vált közérdekű ügyleti cél más módon sikeresebben volt megvalósítható”. A bíróság itt az ügylet causáját, mint a szerződési akaratot létesítő indokot vette alapul, s ezáltal az

⁸ BESNYÓ Bernát: *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötetmi jogunk köréből című művéhez*, II. kötet, I. rész, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1933. 195.

⁹ Mivel a hivatkozott esetet sajnos nem találtam, ezért a következő esetet idézem: 1917. május 8. P. IV. 6604/1916. Hj. Dt. XI. 181. számú eset, lásd: TÉRFY Gyula (szerk.): *Grill-féle Uj Döntvénytár*, XVII. kötet, 1916-1924. Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1927, 437. (A bíróság ugyanezt a megállapítást tette az ügyben.)

¹⁰ Az esetek ismertetését lásd: SZLADITS Károly – FÜRST László, *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog* 2. Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1935. 184.

¹¹ E.H. 1917. szeptember hó 5-én. P. VIII. 748/1917. TÉRFY Gyula (szerk.): *Grill-féle Uj Döntvénytár*, XVII. kötet, 1916-1924. Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1927, 441.

¹² SZLADITS, 1937. 216.

a szerződés lényeges alkatelemévé, feltételévé vált. Ez az indoklás már erősen rokongondolatokat tartalmaz Paul Oertmannak az ügyleti alap fogalmára vonatkozó elméletével.¹³

A Horthy korszak bírói gyakorlata

A lehetetlenülésnek a gazdasági viszonyok eltolódása okából történő megállapítását különös nyomatékkal juttatta kifejezésre a Kúria jogegységi tanácsának az ingatlanra vonatkozó opció kérdésében meghozott 26. sz. polgári döntvénye, amely megállapítja, hogy a szolgáltatás „a kötelezetre lehetetlenné válnak tekinthető az által, hogy a gazdasági viszonyokban beállott változások, különösen pedig a pénz vásárlóképeségének (belső értékének) csökkenése az egyik szerződő fél előnyére és a másik fél hátrányára előre nem látható és nem is láthatott nagymérvű és aránytalan eltolódásokat idézett elő.”¹⁴

Az adásvételi szerződések esetében nyert megállapítást, hogy a 87.500.000 korona értékű eladási ár mellett jelentéktelennek tűnik és nem minősül gazdasági lehetetlenülésnek a 12.500.000 korona hátrány. (II. 441.), de az 50 %-os áremelkedés sem az (I. 459.).¹⁵ Ki volt zárva továbbá a gazdasági lehetetlenülés az egyoldalú köteleknek is.

A már teljesedésbe ment ügyletek, illetve azok, amelyek már nagyrészt teljesítésre kerültek nem voltak hatálytalaníthatóak gazdasági lehetetlenülés címén. Például aki a 9000 korona vételárból már 6280 koronát megfizetett és birtokba is lépett, nem követelhetette a gazdasági lehetetlenülés megállapítását.¹⁶

A külföldi áruk esetében lehetetlenülés következett be akkor, ha az áru kiszállítását a kormány megtiltotta.¹⁷ A *vis maior* ugyanezt eredményezi, például a szén-szállítási ügyletek-nél előforduló bányász-sztrájk esetében, amikor a bánya csak a szerződési mennyiség 40-50 %-át tudta kielégíteni.¹⁸

Összegzés

A tanulmány a XX. századi Magyarország válságjogi szabályozását vizsgálja. Nemcsak a törvényi szabályozásra vonatkozó kísérleteket mutatja be, hanem a nagyívű bírósági esetjogra is fókuszál, ahogy a címből is adódik a Horthy-korszakra vonatkozóan. A választás azért erre a korszakra esett, mivel az I. világháború utáni időszak erősítette fel a válság megoldására vonatkozó igényeket. Az egyes válságmegoldások felvázolása után a gazdasági lehetetlenülés kerül részletesebben kifejtésre. Elsőként a jogtudósok álláspontjait és a törvényi szabályozást, majd az adásvételi, a szállítási szerződésekre, valamint az opcióra vonatkozó néhány jogesetet mutatja be a dolgozat, mely az 1910-es évektől a Horthy-rendszer végéig vizsgálja a *clausula rebus sic stantibus* újfajta megjelenéseként értelmezett gazdasági lehetetlenülést.

¹³ GYÖRGY Ernő: *A válságjog kialakulása*. A Polgári Jog könyvtára, 18. füzet. Gergely R. Könyvkereskedése, Budapest, 1933. 19. (továbbiakban: GYÖRGY, 1933.)

¹⁴ GYÖRGY, 1933. 34.

¹⁵ BODA Gyula (szerk.): *Jogi Hírlap Döntvénytára, Magánjog*, I. kötet. Budapest, 1930, 1927.I.1.-1930.IX.1., Jogi Hírlap kiadása, 35. (továbbiakban: *Jogi Hírlap Döntvénytára I.*)

¹⁶ *Jogi Hírlap Döntvénytára*, I. 36.

¹⁷ BODA Gyula (szerk.): *Jogi Hírlap Döntvénytára II*. kötet. Budapest, 1930.IX.1.-1933.IX.1., 47. (továbbiakban: *Jogi Hírlap Döntvénytára II.*)

¹⁸ *Jogi Hírlap Döntvénytára II*. 47.

NIKOLETT LUKÁCS

Crisis Law in Sale Contracts in the Horthy Period, Especially
the Case of Economical Impossibility

(Summary)

The subject of my publication is the crisis law by purchase contracts in Hungary in the „Horthy- system” (1920-1944). The history of the crisis law is very old, it can be found in the Roman law too. There are some variations of the crisis law, for instance valorisation, effectively clauses, price escalation clauses, blanket-contracts. The judicial practice, which was suspicious with the valorisation, until the 1920's don't want to apply the institution, and has established an economic impossibility instead. The economic impossibility was the new appearance of the “*clausula rebus sic stantibus*”, which was a very important principal in the European private law. In my publication I show the Hungarian history and specifics of the crisis law, then I analyze the dispute between the Hungarian jurists about the economic impossibility.

I use Péter Ágoston's, Béni Grosschmid's, Károly Szladits's Bernát Besnyő's statements and some jurisprudences and cases. The cases concern the purchase and delivery contracts and the option.